

Ivan N. Petrov

ORCID 0000-0002-0189-833X

Uniwersytet Łódzki

Cerkiewnosłowiańskie określenia dzieci i osób młodych w wybranych źródłach leksykograficznych

Słowa kluczowe: nazwy osób młodych, język (staro)cerkiewnosłowiański, leksykografia, synonimia, frazeologia biblijna

Nazwy istot i osób młodych można na gruncie językoznawstwa rozpatrywać zarówno w obrębie słowotwórstwa (derywaty modyfikacyjne w ramach odpowiedniej kategorii słowotwórczej, np. pol. *pacholę* czy *ksiąźątko*; wyrazy należące do tej grupy nierzadko bywają dodatkowo nacechowane ekspresywnie¹), jak również jako część systemu leksykalnego (słownictwa) danego języka. Z perspektywy leksykologii wyrazy należące do interesującego nas pola semantycznego na potrzeby tego artykułu określić możemy za pomocą najbardziej neutralnego rzeczownika DZIECI (DZIECKO), będącego jednocześnie hiperonimem dla wielu bardziej szczegółowych jednostek leksykalnych nazywających osoby młode. Niemetaforyczne definicje wyrazu *dziecko*, które podaje *Wielki słownik języka polskiego* IJP PAN, brzmią następująco: 1. ‘niedorośli człowiek: człowiek w okresie od urodzenia do wieku młodzieńczego’ oraz 2. ‘potomek rodziców: człowiek, który został spółdony i urodzony oraz zwykle jest wychowywany przez mężczyznę i kobietę, w stosunku do nich’². Różnica pomiędzy obiema definicjami, jak zauważają autorzy *Słownika*, polega na akcentowaniu określonego etapu życia w pierwszym wypadku i podkreśleniu związków rodzinnych w drugim. Definicja druga tym samym wskazuje na funkcjonowanie interesującego nas leksemu w znaczeniu temporalnie ogólniejszym, niezwiązanym wyłącznie z określonym etapem życia człowieka, wszak relacja ‘ktoś jest czyimś dzieckiem’ jest niezależna od wieku osób wchodzących w tę relację.

¹ Por. *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, red. R. Grzegorzczkowa, R. Laskowski, H. Wróbel, Warszawa 1999 (wyd. III), s. 429–430.

² Hasło por. <https://wsjp.pl/index.php?id_hasla=5040&id_znaczenia=2574901&l=6&ind=0> [10.04.2020].

Pierwsza z przytoczonych w poprzednim akapicie definicji wyrazu *dziecko* (hiponimu w stosunku do wyrazu *człowiek* i hiperonimu wobec innych leksemów jak *chłopak*, *dziewczyna* i in.) w sposób oczywisty implikuje szereg relacji leksykalno-semantycznych, których realizacja zależy od konkretnego systemu językowego. Dodatkowym problemem jest wyrażanie w języku zasygnalizowanej w definicji granicy „wieku młodzieńczego” i konsekwencje nominacyjne, konotacyjne, kolokacyjne, interpretacyjne (a także leksykograficzne) wynikające z rozstrzygnięcia tego problemu. Zagadnieniami więc, którym warto w tym kontekście się przyjrzeć, są: 1) zasób jednostek leksykalnych danego języka określających *niedorośłego człowieka*, 2) sposoby definiowania / tłumaczenia tych jednostek, 3) stopień konkretyzacji znaczenia poszczególnych leksemów w ramach pola semantycznego, 4) potencjał synonimiczny, słowotwórczy i metaforyczny rejestrowanych wyrazów.

Źródła pisane w języku cerkiewnosłowiańskim odznaczają się bogactwem i różnorodnością leksykalną, także pod względem terminologii wiekowej. Punktem wyjścia dla poniższych rozważań niech posłużą nam uwagi terminologiczne Piotra Mohyły zawarte w pierwszej części jego *Trebnika* z 1646 roku (Указъ въ крещенныхъ и некрещенныхъ млнцехъ оумирающихъ, и въ Погребеніи ихъ)³:

Младенци нарицаются дѣти себѣи млеко, донелиже глѣти не могѣтъ. Дѣти же нарицаются отроцата, ѿнелѣже глѣти начнѣтъ, даже до седмагъ лѣтъ, немогѣтии посредѣ зла и добра сѣ есть: посредѣ грѣха и добродѣтели разсѣждати: сеи бо аще и что грѣшноє сѣдѣютъ неразсѣднагъ ради ихъ оума не вѣнѣветса ни въ грѣхъ (s. 627).

Występują tu trzy cerkiewnosłowiańskie leksemy (wszystkie w formie liczby mnogiej jako wykładniku kwantyfikacji ogólnej): *младенци*, *дѣти* i *отрочата*. Hierarchiczna relacja semantyczna pomiędzy tymi leksemami nie jest w cytowanym fragmencie do końca czytelna, spróbujmy więc przyjrzeć się definicjom tych wyrazów (a także niektórych innych leksemów należących do tego samego pola semantycznego, a mianowicie: *юноѣта*, *юноша*, *члдо/члдо*). Definicje te znajdują się w kilku słownikach języka cerkiewnosłowiańskiego (a także staro-cerkiewno-słowiańskiego), w tym w dwujęzycznych słownikach cerkiewnosłowiańsko-polskich.

Poniższe zestawienie leksykograficzne oparte jest na następujących źródłach: 1) praskim czterotomowym słowniku języka scs.⁴ (reprint wydany w Sankt Peters-

³ Korzystam z wydania zatytułowanego *Требник митрополита Петра Могили. Київ 1646*, Київ 1996. Dziękuję Profesorowi Aleksandrowi Naumowowi za zwrócenie mojej uwagi na ten fragment.

⁴ *Slovník jazyka staroslověnského = Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I–IV, hl. red. J. Kurz (I–III), Z. Hauptová (IV), Praha 1966–1997. Reprint: *Словарь старославянского языка, репринтное издание*, I–IV, Санкт-Петербург 2006 (dalej: SJS). Niezwykle przydatnym narzędziem ułatwiającym

burgu) oraz 2) jego skróconej moskiewskiej wersji⁵; 3) dwutomowym bułgarskim słowniku języka starobułgarskiego⁶; 4) rosyjskim słowniku o. Grigorija Diaczenki⁷; 5) serbskim słowniku o. Savy Petkovicia⁸; 6) dwutomowym bułgarskim słowniku o. Atanasija Bonczewa⁹; 7) polskim słowniku o. Aleksego Znoski¹⁰; 8) polskim słowniku o. Stanisława (Eustache) Stracha¹¹. Dodatkowym porównawczym punktem odniesienia posłużył etymologiczny słownik rdzennej (odziedziczonej) leksyki słowiańskiej, którego autorem jest holenderski lingwista Rick Derksen¹². Najnowszy rosyjski słownik języka cerkiewnosłowiańskiego nie mógł być jeszcze wykorzystany, ponieważ dotychczas ukazały się tylko dwa jego tomy, obejmujące litery **А–Б** i **В**.¹³ Warto zaznaczyć, że istnieje oczywiście wiele słowników ujmujących – w różnym stopniu i w różny sposób – materiał cerkiewnosłowiański: zarówno należących do klasyki paleoslawistyki (np. Aleksandra Wostokowa¹⁴), jak

korzystanie z tego słownika są opracowane do niego indeksy: Z. Ribarova, *Indexy k staroslověnskému slovníku*, Praha 2003. W odniesieniu do zakresu leksykalnego pierwszego tomu sprawdzałem również uzupełnienia do SJS: *Slovník jazyka staroslověnského = Lexicon linguae palaeoslovenicae, V – Dodatky a opravy k I. dílu (Addenda et corrigenda ad volumen I)*, hl. red. Z. Hauptová (seš. 53–55), V. Konzal (seš. 56), Š. Pilát (seš. 57–60), Praha 2016. Warto dodać, że w Instytucie Słowiańskim Czeskiej Akademii Nauk przygotowana została na podstawie SJS i innych powiązanych opracowań słownikowych elektroniczna baza leksykograficzna GORAZD: *Digitální portál staroslověštiny*: <<http://gorazd.org/>> (kierownik projektu: Štefan Pilát), udostępniona pod koniec 2020 roku. Por. też: *Slovník jazyka staroslověnského. Historie, osobnosti a perspektivy*, red. F. Čajka, M. Černý, Praha 2016.

⁵ *Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков)*, под ред. Р.М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой, Москва 1999, wyd. II (dalej: StslS).

⁶ *Старобългарски речник*, I–II, отг. ред. Д. Иванова-Мирчева, София 1999–2009 (dalej: StbR). Elektroniczna wersja słownika dostępna jest w Internecie: <<http://histdict.uni-sofia.bg/>>, jako część tworzonego przez Uniwersytet Sofijski portalu *Cyrrillomethodiana*: <<https://cyrrillomethodiana.uni-sofia.bg/>> (kierownicy projektu: Anna-Maria Totomanova, Tatiana Slavova).

⁷ Г. Дьяченко, *Полный церковно-славянский словарь (с внесением в него важнейших древнерусских слов и выражений)*, Москва 1899 (1900) (istnieją różniejsze reprinty, dalej: Diačenko).

⁸ С. Петковић, *Речник црквенословенскога језика*, Сремски Карловци 1935 (istnieją różniejsze reprinty, dalej: Petković).

⁹ А. Бончев, *Речник на църковнославянския език*, I–II, София 2002–2012 (dalej: Bončev).

¹⁰ А. Znosko, *Słownik cerkiewnosłowiańsko-polski*, Białystok 1996 (dalej: Znosko).

¹¹ Ks. protojerej St. (Eustachy) Strach, *Składnia języka cerkiewnosłowiańskiego okresu nowożytnego z podręcznym słownikiem cerkiewnosłowiańsko-polskim*, Żąbkowice Śląskie 2012 (dalej: Strach).

¹² R. Derksen, *Etymological dictionary of the Slavic inherited lexicon*, Leiden–Boston 2008 (dalej: Derksen).

¹³ *Большой словарь церковнославянского языка Нового времени*, под ред. А. Г. Кравецкого, А. А. Плетневой, т. I, Москва 2016, т. II, Москва 2019. Wersja elektroniczna powstającego słownika dostępna jest w Internecie: <<https://церковнославянский.онлайн/>>. Por. też. А. Наумов, *Ценное лексикографическое пособие „Palaeobulgarica”* (Sofia) XLII 1, s. 162–164.

¹⁴ *Словарь церковно-славянскаго языка*, сост. А. Х. Востоков, т. 1–2, Санкт-Петербург 1858–1861.

i nowszych, w tym dwujęzycznych (np. Haliny Wątróbskiej¹⁵). Ponadto powstają słowniki poszczególnych redakcji języka scs¹⁶. Postanowiłem jednak ograniczyć się do wymienionych wyżej ośmiu opracowań ze względu na fakt, że rejestrują one w pierwszej kolejności, przynajmniej w założeniu, tzw. kanoniczny (nieregionalny) stan leksyki staro-cerkiewno-słowiańskiej i nowo-cerkiewno-słowiańskiej. Nie wyklucza to w przyszłości, rzecz jasna, możliwości poszerzenia podstawy źródłowej poniższych porównań o materiał odnotowany w innych dostępnych słownikach.

Przytoczone eksцерpy z haseł słownikowych, uproszczone i skrócone na potrzeby niniejszego artykułu, demonstrują daleko idącą synonimię w sposobach definiowania i opisywania znaczenia poszczególnych leksemów nazywających ludzi młodych¹⁷. Oczywiście, odzwierciedlają one także stosowane przez autorów słowników różne strategie czy tradycje leksykograficzne, jak również zróżnicowaną bazę źródłową i przyjęty zakres opisu, co skutkuje m.in. brakiem niektórych leksemów. Niemniej jednak już wstępne porównanie tych definicji ukazuje swoistą „nieostrość” znaczenia poszczególnych leksemów (podobną do przytoczonych wyżej XVII-wiecznych objaśnień):

SJS: *младѣньць, младѣньць, младѣньць*; ‘malé dítě’ oraz wyrazy pokrewne identycznie definiowane: *младѣниць, младѣтьць* (t. II, s. 218–220).

StsLS: *младѣньць, младѣньць, младѣньць*; ‘младенец’ (s. 329).

StbR: *младѣньць, младѣньць, младѣньць, младѣнецъ, младѣнецъ, младѣньць; ‘дете, младенец’* oraz wyrazy pokrewne identycznie definiowane: *младѣниць, младѣтьць* (t. I, s. 858–859).

Diačenko: brak nazwy nosiciela cech; odnotowane są wyrazy pochodne: przymiotnik *младѣнѣчный* ‘который еще находится в младенчестве или к младенцу принадлежащий’ oraz czasownik *младѣнствѣю* ‘нахожусь в детском возрасте’ (s. 308).

Petković: brak nazwy nosiciela cech; odnotowany jest rzeczownik *младѣнство* ‘детинство’ (s. 117).

Вопѣв: *младѣнецъ* 1. ‘младенец, дете’; 2. ‘още неродено дете, новородено дете, младенец’; 3. ‘детенце’ (t. I, s. 275).

¹⁵ H. Wątróbska, *Słownik staro-cerkiewno-rusko-polski*, Kraków 2010.

¹⁶ Zestawienie materiału leksykograficznego z nich można znaleźć w pierwszych dwóch tomach niedokończonego opracowania *Споредбен индекс кон речниците обработувани во рамките на Комисијата за црковнословенски речници при МКС*, ред. З. Рибарова, т. I: **А–З**, Скопје 2015; т. II: **И–О**, Скопје 2018. Publikacja ta dostępna jest także online na stronach Macedońskiej Akademii Nauk i Sztuk: <<http://ical.manu.edu.mk/books/Sporedben%20indeksMANU.pdf>> oraz <http://ical.manu.edu.mk/images/pub/Sporedben_indeksMANU-II.pdf>.

¹⁷ W zestawieniu pomijam derywaty feminatywne typu *отроковица*.

Znosko: brak nazwy nosiciela cech; odnotowany jest rzeczownik *младенство* ‘niemowlęstwo, dzieciństwo, wiek od urodzenia do lat 7’ (s. 167).

Strach: brak nazwy nosiciela cech; odnotowany jest czasownik *младенствовать* ‘być dzieckiem; prowadzić życie naiwne jak dziecko’ (s. 220).

Derksen: **moldenъьь* ‘infant, child, youth’ (s. 322).

Warto zauważyć, że największa konkretyzacja znaczenia związanego z tym leksemem („od urodzenia do lat 7”) sformułowana została przez A. Znoskę, mimo że jego słownik nie zawiera samego *nomen attributivum*. Zdecydowana większość pozostałych definicji również odsyła do najwcześniejszego etapu życia człowieka, a słownik A. Bonczewa wskazuje także na użycie w kontekście prenatalnym: *взыграса младенецъ во чреве еа* (Łk 1,41).

SJS: дѣти ‘dēti’ oraz wyrazy pokrewne identycznie lub podobnie definiowane: дѣтице, ‘dītē, дѣтиць ‘dītē, hošik, дѣть ‘dēti, potomci’ (t. I, s. 551–552).

StslS: дѣти ‘дети’ (s. 205).

StbR: дѣти ‘деца, чеда, рожби’, ‘духовни чеда, паство’ oraz wyrazy pokrewne identycznie lub podobnie definiowane: дѣтиць ‘малко дете, детенце’ (t. I, s. 465–466).

Diačenko: brak rzeczownika, zanotowane są wyrazy pochodne: дѣтице ‘младенец, дитя, отрок, мальчик’ oraz дѣтца ‘малыя дети, младенцы’ (s. 163–164).

Petković: brak leksemu.

Vončev: дѣти ‘деца, чеда, дечица’, ‘духовни чеда (башинско и пастирско обръщение и към възрастни)’; ‘деца, рожби’ oraz wyrazy pokrewne podobnie definiowane: дѣтице ‘дете, рожба (син, дъщеря), детенце, момченце, момиченце, чедо, новородено дете, бебе, плод, зародиш в майчина утроба, още неродено дете’, дѣтиць ‘момче, юноша’ (t. I, s. 159).

Znosko: дѣти dosł. *dzieci*; 1. ‘młodszy wobec starszych, niższy rangą wobec wyższych’ (Jan 21,5; Hebr 2,13); 2. ‘umiłowani, krewni, znajomi, przyjaciele’ (Jan 21,5) oraz wyrazy pokrewne: дѣтицы ‘małe dzieci’, дѣтиць ‘małe dziecko, młodzieniec, podrostek’, дѣтице ‘syn lub córka; chłopczyk’, дѣтца ‘małe dzieci, niemowlęta’ (s. 89).

Strach: tylko: дѣтице ‘syn, córka, chłopczyk, małe dziecko; młodzieniec, podrostek’ (s. 188).

Derksen: **dētę* ‘child’; **dēti* II ‘children’ (s. 104).

Powyższe hasła wskazują na zdecydowanie hiperonimiczny charakter leksemu дѣти, zauważalny również w cytowanych definicjach Piotra Mohyły. Warto odno-

tować także, że wyraz ten wstępuje w słownikach scs. i ncs. tylko w liczbie mnogiej. Węższe i jednocześnie nieco konkretniejsze znaczenie formułowane jest dla derywatów modyfikacyjnych od tego wyrazu (дѣтца, дѣтицы i in.), tworzących w tym wypadku *nomina deminutiva*. Niemniej jednak ogół przytoczonych definicji świadczy o dużym potencjalnie synonimicznym leksemu i jego szerokiej pojemności znaczeniowej.

SJS: отрокъ 1. ‘chlapec, dítě, jinoch’; 2. ‘sluha, služebník, služebný hoch’ oraz wyrazy pokrewne definiowane tak samo: отроциць, отроца (t. II, s. 584–585).

StslS: отрокъ 1. ‘мальчик, дитя, отрок, подросток’; 2. ‘слуга, мальчик-слуга’ (s. 424).

StbR: отрокъ, отрок, отрокъ ‘дете, отроче’; ‘слуга, роб’ oraz wyrazy pokrewne definiowane w zbliżony sposób: отроциць ‘момче, дете’, отроца (t. II, s. 119–120).

Diačenko: отрокъ ‘сын, дитя, мальчик, отрок, юноша, ученик; служитель при князе или царе’ oraz wyrazy pokrewne: отроца ‘дитя, младенец’, отроциць ‘дитя, ребенок (не только мужеского, но и женского пола)’ (s. 397–398).

Petković: отрокъ 1. ‘младић, дечко од 7 до 15 година’; 2. ‘слуга’ 3. ‘дворски слуга’ oraz wyrazy pokrewne: отроца ‘дете, дечак, младенац’ oraz отроциць ‘дете, малишан, момчић’ (s. 146).

Вончев: отрокъ ‘отрок, дете (момче от 7 до 15 години)’; ‘чедо, син’; ‘млад роб, слуга’; ‘(млад) служител, царски любимец’ oraz wyrazy pokrewne: отроца ‘отроче, младенец, дете’, отроциць ‘дете, малко момче, чедо, син, момченце, момче, млад слуга’ (t. I, s. 351).

Znosko: ѿрокъ 1. ‘podrosły chłopiec od 7 do 15 lat’ (Łk 2,43); 2. ‘слуга’ 3. ‘dworzanin’ oraz wyrazy pokrewne: отроца ‘dzieciątко’ отроциць ‘dziecko, chłopczyk lub dziewczynka, слуга’ (s. 221).

Strach: отрокъ ‘chłopiec w wieku od 7 do 15 lat; слуга, dworzanin; pupil, ulubieniec królewski’ oraz wyrazy pokrewne: отроца ‘dzieciątко, niemowlę’, отроциць ‘dziecko, chłopię (mały chłopczyk), pacholę; dziewczę, dziewczynka; слуга’ (s. 249).

Derksen: *otrokъ ‘child, servant’ (s. 382).

Konkretyzacja chronologiczna znaczenia leksemu отрокъ („chłopiec od 7 do 15 lat”) odnotowana jest w słownikach S. Petkovicia, A. Bonczewa, A. Znoski i St. Stracha, a więc co do zasady w słownikach języka nowo-cerkiewno-słowiańskiego. Wskazane leksemy pochodne (отроца, отроциць) należą albo do kategorii nazw deminutywnych, albo mogą być definiowane m.in. jako synonimiczne wo- bec wyżej omówionych jednostek słownikowych младенець i дѣти, por. też ich

użycie w Piśmie Świętym, np.: и высть во осмыи день, прїидоша обрѣзати отроча (Łk 1,59); такъ отроча родисѧ на нѣ (Із 9,6); такъ назврен Богъ вѣдетъ отроуищѣ ѿ отроуы даже до дне смерти своѣѧ (Sdz 13,7). Obserwację tę potwierdza także przytoczony wyżej fragment z *Trebnika* P. Mohyły.

SJS: юнота 'mladík, mládenec, jinoch'; 'neženatý muž'(t. IV, s. 930-931).

StslS: юнота 'юноша' (s. 792).

StbR: юнота 'юноша, младеж, млад човек' (t. II, s. 1221).

Diačenko: юнота 'юноша, отрок'; 'девица, отроковица' (s. 844).

Petković: юнота 'младић'; 'девојка' (s. 320).

Bončev: юнота 'момче (от 7 до 15 години)'; 'девојка, девојче' oraz w liczbie mnogiej юноты 'деца, младежи' (t. II, s. 344).

Znosko: юнота 'młodzieniec od 7 do 15 lat' (Ps 148,12) (s. 383).

Strach: юнота 'chłopiec (od 7 do 15 lat)' (s. 326).

Derksen: przymiotnik *jūnъ 'young' (s. 208).

Definiowanie leksemu юнота w słownikach języka scs. odbywa się przeważnie poprzez jego synonimizację z wyrazem юноша. Z kolei w większości słowników języka ncs. mamy do czynienia z konkretyzacją znaczenia poprzez wskazanie tego samego zakresu chronologicznego (od 7 do 15 lat), który został odnotowany dla rzeczownika отрокъ.

SJS: юноша 'jinoch, mladík, mládenec' oraz юношица 'chlapec, jinoch' (t. IV, s. 931).

StslS: юноша 'юноша' (s. 792).

StbR: юноша 'юноша, младеж, момък' (t. II, s. 1222).

Diačenko: юноша 'юноша' (s. 844)¹⁸.

Petković: юноша 'младић'; 'момак, слуга' (s. 320).

¹⁸ Warto zwrócić uwagę na rozbudowany dodatkowy komentarz G. Diačenki do tego hasła: „Исх. 24,5. Точнее следует сказать здесь: первенцы, перворожденные, имевшие право священнодействовать до законных священников. В Исх. 33,11 Иисус Навин называется юношей, хотя в это время ему было не меньше 40 лет. Название *юноша* равносильно названию *слуга*, так как действительно Иисус Навин к Моисею находился в служебном отношении. В Свящ. Писании слуги нередко называются юношами или отроками (напр., Быт. 14,15; 22,5; 2 Цар 2, 14–17). Кроме того название *юноша* указывает на бодрость духа и смелость” (Г. Дьяченко, op. cit., s. 844–845).

Bončev: **юноша** ‘юноша, момче’; ‘младеж, момък’ (t. II, s. 344).

Znosko: **юноша** ‘młodzieniec od 15 do 20 lat’ (Łk 7,14; Mk 14,51) (s. 383).

Strach: **юноша** ‘młodzieniec (od 15 do 20 lat)’ (s. 326).

Derksen: przymiotnik **jūno* ‘young’ (s. 208).

Definicje leksemu **юноша** zawarte w słownikach Znoski i Stracha lokują jego znaczenie na ostatniej pozycji w chronologicznej skali, na której znajdują się cerkiewnosłowiańskie wyrazy **младенець** (do 7 lat) – **отрокъ** i **юноша** (7–15 lat) – oraz właśnie **юноша** (15–20 lat). Wydaje się, że potencjał synonimiczny tego wyrazu – jeśli chodzi o nazywanie dzieci i osób młodych – jest najślabszy spośród wszystkich przedstawionych wyżej leksemów.

SJS: **чѣдо** ‘dítě, ‘syn’ (t. IV, s. 913).

StslS: **чѣдо** ‘дитя, ребенок’ (s. 788).

StbR: **чѣдо** ‘чедо, рожба, дете, потомък’, прен. ‘духовен последовател, наследник’ (t. II, s. 1215).

Diačenko: **чѣдо** ‘дитя, сын, юноша, духовный сын’ (s. 808).

Petković: **чѣдо** ‘чедо, дете, син’; ‘духовни син’ (s. 311–312).

Bončev: **чѣдо** ‘чедо, рожба, дете (син, дъщеря)’; ‘чедо (нежно обръщение към по-млад човек)’; ‘духовен син или дъщеря’; ‘потомък, син, внук’ (t. II, s. 329).

Znosko: **чѣдо** ‘dziecko, syn, młodzieniec’; ‘syn duchowy’; ‘dziewczę’; ‘dziecię’ (s. 375).

Strach: **чѣдо** ‘dziecię, dziecko (syn lub córka)’ (s. 323).

Derksen: **čędo*; **čęda*; **čędo* ‘child’ (s. 88).

Definicje oraz odnotowane w słownikach użycia leksemu **чѣдо** / **чѣдо** wskazują, z jednej strony, na hiperonimiczną rolę tego wyrazu i jego zbliżone znaczenie do rzeczownika **дѣти**, z drugiej zaś – na zdecydowanie częstsze panchroniczne użycie, w którym istotny jest nie wiek nazywanej osoby, a wspomniana na początku artykułu relacja pokrewieństwa (relacja ‘bycia potomkiem’ w znaczeniu dosłownym lub przenośnym) wobec innych osób oraz wobec Boga.

Dla uzupełnienia obrazu opisy analizowanych w tym artykule leksemów sprawdzono w dwóch dodatkowych specjalistycznych źródłach leksykograficz-

nych: cerkiewnosłowiańsko-rosyjskim słowniku paronimów¹⁹ oraz słowniku frazeologicznym języka scs²⁰. Jeśli chodzi o paronimy, to zawarte w słowniku definicje i objaśnienia (choć nie wszystkie interesujące nas wyrazy zostały w nim odnotowane) pokrywają się zasadniczo z przytoczonymi wyżej. Można zwrócić uwagę na komentarz do wyrazu **младенецъ**, uszczegóławiający i uzupełniający definicje podane w większości wykorzystanych słowników: ‘ребенок прибол. до 7 лет’, **ссоуцее** ‘грудной’ (wyraz występujący w cytacie z P. Mohyły), znaczenie tożsame z **отроча** (s. 178).

Biblijne frazeologizmy z kolei, w których odnotowano leksemy nazywające dzieci lub derywaty takich wyrazów, są następujące:

Грѣхъ юности чини ‘безрассудные ошибки, совершенные по неопытности, незрелости, незнанию’ = грехи молодости (s. 152-153).

Извити всѣх отрочы ‘уничтожить, убить всех детей’ = избиение младенцев (s. 202).

Изверѣши отроча = **проказити отроча** ‘изгнать плод, избавиться от беременности’, bułg. ‘абортирам’ (s. 202-203).

Из младъ ногътни = **из млады врѣсты**; **из, отъ млады отрочины**; **отъ млады въздроста** = ‘с самого раннего возраста’ (s. 208).

Младьници избиени (Христа ради) ‘невинные жертвы’ = избиение младенцев (s. 234).

Чада авраамита = **сѣмь авраамие**, **сѣмь давыдово** ‘потомки Авраама, иудейский народ, евреи-христиане’ (s. 359).

Чада свѣта, **свѣтоу** (рог. **чада праха**) ‘люди, обращенные в христианскую веру, добродетельные, праведные; носители христианской морали’ = чадо света (s. 359-360).

Чада гаже потомь ‘будущие поколения’ (s. 360).

Їдъноуадын, **ѣдиноуадын**, **иноуадын сынъ**, **отрокъ**; **сынъ дъноуадын**, **ѣдиноуадын** = ‘единственный (о ребенке мужского пола у родителей); единственный’ (s. 366).

Jak widać, wśród tych frazeologizmów znajdują się zarówno takie, które zawierają interesujące nas leksemy w znaczeniu przenośnym, przede wszystkim z wyrazem **чада** (co może wynikać ze stwierdzonej wyżej atemporalności i hiperonimii

¹⁹ О. А. Седакова, *Словарь трудных слов из богослужения. Церковнославяно-русские паронимы*, Москва 2008.

²⁰ *Фразеологический словарь старославянского языка*, отв. ред. С. Г. Шулержкова, Москва 2011.

tego wyrazu), jak i takie, gdzie użyta terminologia wiekowa nawiązuje do zasygnalizowanych wyżej zakresów znaczeniowych poszczególnych jednostek wyrazowych, przy zachowaniu bliskoznaczności umożliwiającej zamienne stosowanie niektórych form (np. *извѣстити отроуки* vs. *младѣньци извѣстити*). Dodajmy, że słownik nie notuje frazeologizmów cerkiewnosłowiańskich, w których występuje wyraz *дѣти* lub jego derywaty.

Poczynione w tym krótkim przeglądzie cerkiewnosłowiańskich wyrazów nazywających dzieci lub osoby młode wstępne obserwacje można i należy oczywiście doprecyzować i zweryfikować. Kierunków takich ewentualnych dalszych badań może być kilka. Po pierwsze – szczegółowych danych na temat użycia i kontekstowych konotacji lub implikacji poszczególnych leksemów dostarczyć mogą badania tekstowe, oparte na korpusach zawierających źródła cerkiewnosłowiańskie. Przykładem takiego korpusu może być chociażby cerkiewnosłowiańska część Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego²¹ tworzonego przez lingwistów z Rosyjskiej Akademii Nauk. Po drugie – należałoby dokładnie prześledzić sposoby opisywania wyżej wymienionych i innych pokrewnych leksemów w słownikach historycznych poszczególnych języków słowiańskich, także w relacji do użyć współczesnych. Po trzecie – istotne jest systematyczne uwzględnienie podstawy greckiej źródeł w języku scs. i ncs. i korelacji pomiędzy znaczeniem użytych w nich wyrazów a odpowiednikami słowiańskimi. Przydatne mogą być w tym względzie ukazujące się w ostatnich latach indeksy i słowniki grecko-(staro)cerkiewnosłowiańskie²². Po czwarte wreszcie – inspirujące może być przeanalizowanie istniejących przekładów z różnych odmian języka cerkiewnosłowiańskiego, w szczególności – ze względu na dużo mniejszy stopień synonimii międzyjęzykowej – przekładów na język polski. Implikacje translatorskie związane z doбором właściwych odpowiedników leksykalnych mogą nie tylko ukazać nam strategie przekładowe czy kunszt tłumacza, ale także odsłonić dodatkowe znaczeniowe i kontekstowe niuanse leksyki cerkiewnosłowiańskiej.

²¹ *Национальный корпус русского языка*: <<https://ruscorpora.ru/new/search-orthlib.html>>.

²² Np. *Řecko-staroslověnský index / Index verborum graeco-palaeoslovenicus*, hl. red. E. Bláhová, t. I, Praha 2008–2014 (fasciculus 1–8) oraz *Гръцко-църковнославянски речник* (съставен от Иван Христов въз основа на *Речника на църковнославянския език* от архимандрит д-р Атанасий Бончев), Зографски манастир, Света Гора Атон 2019.

SUMMARY

Ivan N. Petrov

Church Slavic Descriptions for Children and Youth in Selected Lexicographic Sources

Keywords: names for youth, (Old) Church Slavic language, lexicography, synonymy, biblical phraseology

This article discusses the description of the meaning of nouns (and some derivatives) that refer to children and youth in the Church Slavic language (both Old and New Church Slavic). It provides a compilation and comparison of entries and definitions extracted from the most important and, possibly, the newest lexicographic sources of the Church Slavic language: definitional dictionaries, bilingual dictionaries, a paronym dictionary, and a phraseological dictionary. The observations concern the degree of concretization of individual lexemes' meaning, the scope of synonymization and lexicological hierarchy within a given semantic field, as well as the possibilities of using the analyzed words in a general or figurative sense noted in the dictionaries. Based on the review of the existing lexicographic sources, postulates are formulated regarding further possible directions of linguistic and translational analysis of the subject lexis.

